

Kritika és korrekció

Mennyiben sikeres Pokol Béla Luhmann-kritikája és társadalomelméleti szintéziskísérlete?

Éber Márk Áron

ebermark@tatk.elte.hu

Beérkezés: 2015.11.1.

Átdolgozott változat beérkezése: 2016. 05.23.

Elfogadás: 2016.06.14.

Összefoglaló: A tanulmány Pokol Béla Niklas Luhmann társadalomelméletével szemben megfogalmazott kritikai észrevételeit és korrekciós javaslatait rekonstruálja. Célja annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mennyiben sikeres Pokol Luhmann-kritikája és társadalomelméleti szintéziskísérlete. A kritikai észrevételek közül – az elemzés következtetései szerint – egyedül a társadalom uralmi szerkezetének elhanyagolása helytálló. Pokol Béla korrekciós javaslatainak többsége Luhmann pontatlan rekonstrukcióján, félreértésén, illetve elhamarkodott kritikáján alapul. A tanulmány végkövetkeztetése szerint a társadalom „kettős szerkezetének” kimutatását célzó szintéziskísérlete – melyben Pokol össze kívánta kapcsolni a társadalomelmélet funkcionalista és marxista-kritikai irányzatait – egy igen kreatív, bár meglehetősen pontatlanul kivitelezett elgondoláson alapul.

Kulcsszavak: társadalomelmélet, Pokol Béla, Niklas Luhmann

Bevezetés

A társadalomelmélettel foglalkozó szakembernek – különösen, ha Pierre Bourdieu mellett Niklas Luhmann társadalomértelmezése is vizsgálódásainak tárgyává vált – érdemes számot vetnie Pokol Béla azon koncepciójával, amely a társadalom „kettős szerkezetének” (a társadalom funkcionális és uralmi struktúrájának) megvilágítására törekszik (Pokol 2004a: 138–150, 390–391, 404–418, 2004c). Pokol Béla e megközelítésmódja egyfelől páratlanul inspiráló, másfelől – legalább ilyen mértékben – vitára ösztönző. Inspiráló, amennyiben elemzésében rámutat a társadalomelméletek kritikai, valamint nem kritikai irányzatainak sajátos szembenállására, és ennek keretében kiemelten kezeli Pierre Bourdieu, illetve Niklas Luhmann munkásságát (Pokol 2004a: 390–403). Koncepciója ugyanakkor vitára ösztönző is, hiszen állításai – alaposabb vizsgálódás után – több ponton is pontatlannak, illetve elnagyoltnak bizonyulnak.

Az alábbiakban mindenekelőtt Pokol Béla álláspontját rekonstruálom, majd elsősorban Luhmann társadalomelméletével szemben megfogalmazott kritikai észrevételeit és korrekciós javaslatait ismertetem. Mérlegre teszem a kritikát és a

korrekciót, hogy közelebb kerülhessünk a kérdés megválaszolásához: vajon mennyiben sikeres Pokol Béla Luhmann-kritikája és társadalomelméleti szintéziskísérlete? Megállapításaimat a dolgozat végén összegzem. A vitában nem törekszem Luhmann elméletének teljes körű, kimerítő rekonstrukciójára, mint ahogyan Luhmann tágabb hazai recepciójával sem foglalkozom.¹ A luhmanni elméletnek csupán azokra az aspektusaira fókuszálok, amelyek segítenek jobban megérteni Pokol Béla észrevételeit és javaslatait, illetve amelyek lehetővé teszik, hogy állításai és érvei helytállóságát jobban meg tudjuk ítélni.

Négy tendencia: Pokol Béla diagnózisa a társadalomelméletek problémáiról

Pokol Béla szerint a társadalomelméletek egyik jellegzetes irányzata a társadalom funkcionális tagolódására és intézményes szerkezetére koncentrál, míg egy másik markáns irányzat a társadalom uralmi szerkezetét kutatva elsősorban a hierarchikusan szerveződő társadalmi nagycsoportokat és küzdelmeiket világítja meg élesen. Társadalomelméleti vizsgálódásainak korábbi szakaszában (a kilencvenes évek első harmadáig) elsősorban az első irányzatot, a funkcionális differenciálódás parsonsi és luhmanni elméletét vizsgálta behatóbban (Pokol 1987). Ennek hatására a parsonsi–luhmanni irányzatot a társadalom tartós struktúráinak megragadása tekintetében fokozatosan „egyoldalúnak”, illetve „féloldalásnak” kezdte látni (Pokol 2004a: 9, 11–12, 14, 138, 391, 400–401, vö. 2004c: 43). Ez indítja arra, hogy előbb Luhmann elméletének korrekciója nyomán kidolgozza saját koncepcióját, a profeszszionális intézményrendszerek elméletét (Pokol 1991, vö. 2004a: 17–266), majd arra, hogy a francia szociológia, illetve – ezzel összefüggésben – a marxi gyökerű hatalomközpontú elemzési irányzat rekonstrukciójára tegyen kísérletet (Pokol Béla 1996, 2004a: 138–171, 269–423, 2005, 2008). E másik – általa korábban jórészt figyelmen kívül hagyott – hatalomközpontú irányzat feldolgozásával célja a társadalom uralmi szerkezetének, valamint „embercsoport”-küzdelmeinek² jobb megértése, egyúttal egy *elméleti szintézis megalkotása* volt. Mint írja: „A funkcionalista és az uralmi szerkezetre összpontosító marxi nézőpont szintézisét kell létrehozni” (Pokol 2004c: 49, vö. 2004a: 9).

Az ellentétesnek mutatkozó elméleti irányvonalakat *Szociológiai elmélet* című, bővítések és átdolgozások után újra és újra kiadott összefoglaló munkájában kísérli meg összeilleszteni.³ Összefoglaló munkájában azt a folyamatot is igyekszik meg-

1 Pokol Béla Niklas Luhmann elméletének egyik első hazai értelmezőjeként és közvetítőjeként is ismeretes. Luhmann-interpretációján túlmutatóan azonban jelen dolgozatnak sem a nemzetközi, sem a hazai Luhmann-értelmezések nem képezik tárgyát.

2 Az 'embercsoport' kifejezés is Pokol Bélától származik, jelentése a 'társadalmi csoport' értelméhez áll közel.

3 Ebből adódik, hogy a könyv 1997-es első kiadásának viszonylag jól nyomon követhető érvelési szálai az 1999-es, valamint – különösen – a 2004-es bővített és átdolgozott kiadásban már meglehetősen összekuszálódnak, s hogy így az elméleti szintézis mibenlétének rekonstrukciója már önmagában is nagy terhet ró az olvasóra. A szálak felfejtését tovább nehezíti, hogy az utolsó átdolgozással párhuzamosan megjelent tanulmányok (Pokol 2004b, 2004c, 2004d) tovább rontják az elmélet téziseinek és érvelésének áttekinthetőségét. A jelen írásban található hivatkozások torlódása a szálak kibogozására tett többszöri kísérlet jelzésének is tekinthető.

mutatni, melynek során a társadalomelméletek – meglátása szerint – fokról fokra veszítik el a társadalom uralmi szerkezetének megragadására szolgáló eszközeiket. Szembeötlő ugyanakkor, hogy e folyamatot illusztráló érvelése nyomán az uralmi dimenzió fokozatos eltűnése – ennek részletesebb rekonstrukcióját lásd alább az (1) pontban – *három további* elmélettörténeti-elmélettechnikai tendenciával is összefonódik. Mégpedig az „ember” fogalmának fokozódó felbontásával (2), a társadalom „emercsoport”-struktúrájának fokozatos szem elől tévesztésével (3), valamint a funkcionális tagolódás elméletének kibontakozásával (4). E négy, vitathatatlanul fontos tendencia kétségkívül összefügg egymással, ennek ellenére a ténylegesnél – álláspontom szerint – szorosabbnak tételezett összefüggésből jó néhány pontatlan vagy elnagyolt megfogalmazás is adódik.

Az uralmi dimenzió fokozatos eltűnése

Jóllehet nem állapítható meg köztük fontossági sorrend, az itt elsőként tárgyalt folyamat a *társadalom uralmi szerkezetének eltűnése a társadalomelméletekből* (Pokol 2004a: 138–147, 412, 416–418, 2004c: 37–42). Kiindulópontnak Karl Marxot, illetve a marxista társadalomelemzést tekinti, melyről – szerinte – először a Herbert Spencer, valamint Émile Durkheim nevével jellemezhető irányzat csatlakozott le. A mások mellett Spencerre is alapozó korai, pozitivista Durkheim egyrészt a természeti tény mintájára kialakított társadalmi tény fogalmával, másrészt a társadalmi munkamegosztásról írt monográfiájában kifejeződő problémafelvetéssel terelte el figyelmét a társadalom uralmi struktúrájáról. Az ezzel egy időben a szerep fogalmát a középpontba állító Georg Simmel, valamint a cselekvéseméletével és az életrendek differenciálódásának tanával kitűnő Max Weber is ezen a nyomon haladt Pokol Béla szerint, hogy aztán Talcott Parsonsnál, William I. Thomasnál és Florian Znanieckinél, valamint – távolabb – Niklas Luhmann-nál, ill. Richard Münchnél véglegesen elsikkadjon az emercsoport-küzdelmek eredményeként előálló uralmi szerkezet elemzése.

Pokol Béla szerint azonban – meglepő módon – a marxi és neomarxista irányzattól is sokan elfordultak a társadalom uralmi szerkezetének klasszikus elemzésétől (Pokol 2004a: 144–145, 149, 166–167, 416–418, 2004b: 30, 2004c: 44, 48–49). A hetvenes évektől még a frankfurti iskola tekintélyes képviselője, Jürgen Habermas is Parsons rekonstrukciójára fordítja energiája egy részét (Pokol 2004a: 144–145, 416). „Szétnézve a marxi elméleti táborban” (Pokol 2004a: 417) Pokol Béla azt tapasztalja, hogy az általa igényelt hatalomorientált és „emercsoportokban” gondolkodó elméleti keretet a kellő formában sem Michel Foucault-nál, sem C. Wright Millsnél, sem Erik Olin Wrightnál, sem Immanuel Wallersteinnél nem találja meg (Pokol 2004a: 167–169, 417, 2004b: 30–32, 2004c: 44). Mivel pedig kritikai törekvése az általa „globális uralmi rendnek” nevezett hatalmi konstelláció kimutatására irányul, teljes egészében még Pierre Bourdieu elméletének radikális kritikai potenci-

álja sem felelt meg elvárásainak (Pokol 2004a: 149, 385–386, 2004c: 48–49).⁴

Az „ember” fogalmának fokozódó felbontása

Pokol Béla szerint a társadalom, illetve a társadalomelméletek komplexitásának növekedése a *kompakt emberfogalom egyre következetesebb felbontását* vonta maga után (Pokol 2004a: 19–31, 71–73, 84, 141, 146–147). E fejlemény fontos állomásként említi a szerepelméletet, a társadalmi cselekvő(k)ről, illetve cselekvés(ek)ről kifejtett weberi elméletet, Parsons egységnyi cselekvés-konceptióját (*unit act*), végül pedig Luhmann kommunikáció-felfogását, amely – a cselekvés és a cselekvő konceptiójának korábbi összekapcsolódásával ellentétben – már nem teszi szükségessé, hogy az elemző a kommunikáció mellett a kommunikáló „embert” is bevonja az elemzésbe.

A társadalom „embercsoport”-struktúrájának fokozatos szem elől tévesztése

Mivel álláspontja szerint az „emberek”, illetve az „embercsoportok” megkülönböztetésére képtelen elméletek *az uralmi szerkezet elemzését sem teszik lehetővé*, Pokol Béla hasonló gondolati utat vázol fel, amikor a társadalom nagycsoport-tagoltságát szem elől tévesztő elméleti tendenciáról ír. Az út elején itt is Marx áll, majd – hasonlóan a fentiekhez – a szerep (Simmel), a cselekvés (Weber), a cselekvési komponensek (Parsons) és a kommunikáció (Luhmann) fogalmi során jutunk el ahhoz a megállapításhoz, hogy a társadalomelmélet fogalmi felbontó- és elemzőképességének előrehaladása az „embercsoportok” közötti különbségek struktúrájának figyelmen kívül hagyásához vezetett.

A funkcionális tagolódás elméletének kibontakozása

A negyedik tendencia *a funkcionális differenciálódás elméleteinek előretörése*. Az irányzat kibontakozásának lépéseit ez alkalommal is „Spencer, Durkheim, Simmel, Weber és az ezeket szintetizáló Talcott Parsons”, valamint Luhmann elméleti képezik (Pokol 2004a: 11). E tendenciát látva már pontosabban körvonalazódnak Pokol Béla elméleti ambíciói. Luhmann elméletének kritikájával és korrekciójával törekvése egyrészt a funkcionista irányvonal továbbfejlesztésére és hibáinak kiiktatására, másrészt pedig egy elméleti szintézis megalkotására irányul. Célja a társadalom „embercsoport”-szerkezetének, uralmi struktúrájának és funkcionális-intézményi szerkezetének együttes figyelembe vétele.

E négy tendencia összefűzéséből Pokol Béla műveiben számos problematikus megfogalmazás adódik. A következőkben mindenekelőtt Pokol Luhmann-képének

4 Az általa keresett elemzési apparátust végül a „finánciókét” elemző Rudolf Hilferding, valamint az – Antonio Gramsci elméleti írásait továbbgondoló – ún. „neogramsciánus iskola” vizsgálataiban és fogalmiságában találja meg (Pokol 2004a: 169–171, 2004b: 32–35, 2004c: 44–48, vö. 2005, 2008). Ezt használja fel arra, hogy a társadalom funkcionális tagolódását – álláspontja szerint – több tekintetben is veszélyeztető pénzmechanizmusok hatását, valamint az e „pénzmechanizmusok felett rendelkező”, transznacionálisan szerveződő „embercsoportok” uralmát felmutassa és leleplezze (Pokol 2004a: 154–171, 412–423, 2004b: 24–29, 35–39, 2005, 2008). A „globális uralmi rendről” kidolgozott elmélete Békés Márton szerint vészes közelségbe került a történeti összefüggéseket megengedhetetlenül leegyszerűsítő összeesküvés-elméletekhez (Békés 2009).

pontatlanságaira hívom fel a figyelmet. Luhmann-nal szemben megfogalmazott kritikája, illetve a luhmanni elmélet általa kifejtett korrekciója – álláspontom szerint – több esetben is Luhmann félreértésén alapul. Pokol Béla Luhmann-recepciójának pontatlanságait és félreértéseit „Adalékok Bourdieu és Luhmann elméletének összehasonlításához” című tanulmánya sűrítve adja közre (Pokol 2004a: 390–403).

Kritika és korrekció: Pokol Béla Luhmann-kritikája és korrekciós javaslatai

Az „ember” kiűzése a társadalomból

Pokol Béla szerint Luhmann súlyos elméletépítési hibát vét, amikor – a kompakt emberfogalom előrehaladó felbontásának tendenciáját folytatva – úgy teszi meg a kommunikációt a szocialitás alapelemévé, hogy közben *a kommunikáló embert kiűzi a társadalomból* (ld. pl.: Pokol 2004c: 43). Pokol Bélát idézem: „A luhmanni elmélet legfontosabb kiindulópontját, ami eltávolítja az embercsoportok közötti struktúráktól, az a felfogás adja, hogy az *egyes embert nem a társadalmiság részének tekinti, hanem a társadalmiság előfeltételeként, pszichikai rendszerként határozza meg*. A szociális rendszerek, vagyis a társadalmi képződmények feltételezik, hogy pszichikai rendszerek (emberek) léteznek, azonban csak a *köztük létrejövő kommunikációkból* fejlődik ki a társadalmiság, és nem lehet az embereket – pszichikai és biológiai komponenseikkel együtt – a társadalmi világ alapegységeinek tekinteni” (Pokol 2004a: 392 – kiemelés az eredetiben). Pokol Béla állítása nem kellően precíz rekonstrukción alapul. Abból, hogy Luhmann a kommunikációt választotta elméletépítése alapelemévé, arra következtet, hogy *ezzel szükségképpen* kirekesztette az embert a társadalmiság koncepciójából. Pokol Béla elmosza a különbséget az ember és annak *társadalmi aspektusa* között, amit Luhmann a kommunikáció fogalmából épít fel.

A fenti idézetben Pokol Béla az „egyes embert” előbb a pszichikai rendszerrel azonosítja, majd a „biológiai komponens”-ekre történő utalásával ugyanazon mondaton belül ellentmond ennek, amikor biológiai és pszichikai komponensek együtteseként utal rá (Pokol 2004a: 392). *Mindkét megféleltetése pontatlan* (ld. még ugyane hibát: Pokol 2004a: 172, 397–398). Luhmann az embert, mint *empirikus* egységet, *analitikusan* három szintre bontja fel: biologikuma (életfolyamatai) és pszichikuma (tudata) mellett az *egyén személy (Person) is*, ez utóbbi pedig igenis része a társadalomnak (Luhmann 1997: 106–108, 620, 42. lj.). Luhmann-nál a „személy” az „egyes ember” *társadalmi* aspektusa. Az ember csak akkor válik társas-társadalmi lényvé, ha részt vesz a kommunikációs folyamatban, vagyis ha az egyén biologikumához és pszichikai rendszeréhez kapcsolódva kialakul személye is.

Az embernek, illetve az individuumnak a társadalomból történő kizárásával szemben Pokol Béla egy másik érvet is megfogalmaz. Ha az egyes ember nem a társadalom része, akkor – érvel – „nem is vonhatjuk be a személyiség *tartós szocializációjának lenyomatait*, ami pedig a jogászt, a tudóst, a művészt elkülöníti egymástól

és a laikusoktól” (Pokol 2004a: 397, ld. még: 172, 187–188). Vagyis ha az ember, az individuum kívül marad a társadalmon, akkor a szocializáció termékeként felfogott egyén (a társadalmi lény) is szükségképpen eltűnik a társadalomelméletből – érvel Pokol Béla. Mivel azonban „a személyiség tartós szocializációjának lenyomatait” (Pokol 2004a: 397) Luhmann *ténylegesen nem hagyta figyelmen kívül*, hanem a Pokol Béla által javasolt „személyiség” helyett a „személy” fogalmában ragadta meg, ez az érv sem állja meg a helyét (vö.: Luhmann 1997: 106–108, 620, 42. lj.).

Ebből adódóan Pokol Béla azon korrekciós javaslata is pontatlan diagnózison alapuló téves terápiának bizonyul, mely szerint: „Be kell [...] emelni a személyiséget a szociális világ elméleti rekonstrukciójába, de nem a kompakt emberfogalom, hanem a szerepekre, szerepkészletekre bomlott személyiség értelmében” (Pokol 2004a: 187, ld. még: 188, 398). Luhmann egy helyütt hasonló értelemben tesz különbséget „szerep” és „személy” között (Luhmann 1997: 771), így a szerep beemelése (visszaemelése) a luhmanni elméletbe *nem igényel korrekciót*. Nincs szükség sem a „szerep”, sem a „személy(iség)” fogalmának beemelésére a luhmanni elméletbe – mint Pokol Béla javasolja –, azok ugyanis már ott vannak benne.

„Embercsoportok” és struktúráik láthatatlansága

Mivel a luhmanni elmélet – Pokol Béla olvasatában – nem képes bevonni az embert vagy annak társadalomelméletileg releváns aspektusát, *nem képes megragadni az „embercsoportokat”, illetve az „embercsoportok közötti struktúrákat”* sem. Mint fogalmaz: „a funkcionalista rendszerelméletnek az a vonulata, amelyet – Talcott Parsons kezdeményezései után – talán Niklas Luhmann művei fejtettek ki a legátfogóbban, teljes mértékben félretolta az embercsoportok közötti struktúra kérdését...” (Pokol 2004a: 391 – kiemelés tőlem.) E kritika rendre visszatér Pokol Béla munkáiban (Pokol 2004a: 12, 14, 139, 143, 150–153, 156, 388, 391, 397, 2004b: 8–12, 15–16, 2004c: 40, 43). 1997-es társadalomelméleti összefoglalásában Luhmann több helyütt is teljesen világosan fogalmaz. A társadalomtagolódás *elsődleges* formája kapcsán ezt írja: „A funkcionális tagolódás mellett a társadalmi osztályok formájában még ma is jelen van a rétegzettség, és centrum-periféria különbségek is tapasztalhatók, még akkor is, ha ezek ma már a funkciórendszerek működésének melléktermékeinek tekinthetők” (Luhmann 1997: 612). Másutt így fogalmaz: „Az alapvető átépülési folyamat ellenére – melynek során a társadalom rétegzettségéből funkcionálisan differenciálttá vált, s ezzel megváltozott tagolódásának formája – a rétegzettség egyáltalán nem tűnt el. Ahogyan eddig, úgy most is óriási különbségek vannak gazdagok és szegények között, ezek pedig ugyanúgy kihatnak a különféle életformákra és a társadalmi esélyekre, mint korábban” (Luhmann 1997: 772). Luhmann tapasztalatai szerint „látszólag kiirthatatlan az a félreértés” (1997: 776, 335 lj.), hogy a funkcionális differenciálódás elmélete tagadja a társadalmi nagycsoportok képződését, s ezzel eltussolja vagy figyelmen kívül hagyja az esélyek eloszlásának igazságtalanságát (Luhmann 1985: 152). Mint fogalmaz: „A funkcionális tagoltság elsődlegessége

természetesen nem vezet oda, hogy emiatt eltűnik a szegmentáris tagoltság vagy a rétegképződés” (Luhmann 1997: 776, ld. még: 1985: 130).

Hasonló ehhez Pokol Béla Luhmann-interpretációjának egy másik pontatlansága is. Pokol szerint Luhmann következetesen figyelmen kívül hagyja az „embercsoportok” – huntingtoni értelemben vett – „civilizációs” tagoltságát, valamint a nemzeti, vallási és a jövedelmi különbségeken alapuló nagycsoport-tagoltságokat is (Pokol 2004a: 151–153, 2004b: 9–12). A fentiekből következően ez a kritika sem állja meg a helyét, hiszen a társadalom tagolódásának *elsődlegesen* funkcionális elve csak primátust, nem pedig kizárólagosságot jelent. A világtársadalom (egyebek mellett nemzetekre, államokra és világvallásokra – és így tovább – történő) szegmentáris tagolódását ugyanúgy nem hagyja figyelmen kívül a luhmanni elmélet, ahogyan például a jövedelmi különbségeken alapuló osztályozásokat, a jövedelemosztályokat sem tussolja el (vö.: Luhmann 1985: 130, 152, 1997: 1045–1060). Luhmann társadalomelméleti főművében egy külön alfejezet olvasható a modern társadalom nemzetek megkülönböztetésén alapuló önleírásáról (Luhmann 1997: 1045–1055), ami kifejezetten cáfolja Pokol Béla egyik állítását, mely szerint: „A nemzeti társadalmak létének megfogalmazása Luhmann elméletében korrekció nélkül eleve nem volt lehetséges” (Pokol 2004a: 152, 2004c: 11).

Pokol Béla a „civilizációs” vallási, nemzeti különbségeket olyan *tartós és stabil* csoportosulásokként fogja fel, amelyek *kizárólag e tulajdonságukból fakadóan egymással szemben baráti vagy ellenséges érzéseket táplálnak*. Őt idézem: „A katolikus, a református és a protestantizmus többi ágán belüli egyházakhoz tartozás, vagy a zsidó valláshoz tartozás explicit feladása után is olyan tartós gondolkodásbeli, magatartásbeli stb. jellemzők maradnak fenn az emberekben a családi szocializáció révén, hogy ezek explicit vallásosság nélkül is hatnak arra, hogy felnőtt korban milyen politikai csoportokhoz igyekeznek az egyén majd tartozni, illetve a funkcionális tevékenységek különböző területén milyen embercsoportokat hoznak létre, vagy hogy az e területeket átszelő embercsoport-szerveződések közül melyekhez csatlakozik, illetve milyen embercsoportokkal szemben lépnek fel majd ellenségesen” (Pokol 2004a: 153, 2004c: 12). Felettébb kérdéses, hogy a szóban forgó „embercsoportok” pusztán *e tulajdonságaikból fakadóan* baráti vagy ellenséges érzéseket táplálnak-e egymás iránt, és ha igen, akkor ezek az érzések *kizárólag e tulajdonságaikból fakadnak-e*.

A luhmanni elmélet eszköztelensége az uralmi viszonyok megragadására

Az „embercsoportok”, illetve az „embercsoportok közötti struktúra” figyelmen kívül hagyását Pokol Béla vélhetően azért veti Luhmann szemére, mert álláspontja szerint *a luhmanni elmélet eszköztelen ezen „embercsoportok” közötti küzdelmek és uralmi viszonyok megragadására* (Pokol 2004a: 12, 14, 139, 143, 150–153, 2004b: 8–12, 2004c: 40, 43). Ez a kritika valóban fogást talál a luhmanni elméleten. Luhmann elméletileg nagyon valószínűtlennek tekinti, hogy a modern társadalomban még kialakulhat és ön maga újratermelésére képesnek bizonyulhat egy „uralkodó osztály”

(ld. Luhmann 1985). Mint azt Pokol Béla több helyütt is hangsúlyozza, Luhmann szerint ennek egyik oka az, hogy noha egyes egyének befolyásos pozíciókba kerülnek 45 és 65 éves koruk között, ez életútjuknak csak egy rövidebb időszakát öleli fel. Az „uralkodó osztály” lehetetlenségének másik oka Luhmann szerint az, hogy – az elsődlegesen rétegzett társadalmi berendezkedés uralkodó csoportjaival összehasonlítva – a befolyásos pozíciókba kerülőknek nincsen számottevő esélyük arra, hogy pozíciójukat átadják családtagjaiknak, azaz átörökötsék gyermekeikre (Luhmann 1985: 147; Pokol 2004a: 143, 150–151, 2004b: 9, 2004c: 40–41). Annyi mindenesetre biztosnak látszik, hogy e vitakérdés eldöntéséhez először is az „uralkodó osztály” pontosabb meghatározására volna szükség. Ennek hiányában is úgy tűnik azonban, Luhmann valóban indokolatlanul becsüli le a meglevő hatalmi, illetve uralmi viszonyok összekapcsolódásának esélyét. Érvelése alapvetően egy összehasonlításra alapul. Talán valóban igaz az, hogy – mint írja – az elsődlegesen stratifikált, rendi társadalom uralkodó csoportjainak hatalmi potenciáljához képest a modern társadalomban ilyen mérvű hatalomkoncentráció nem alakulhat ki. Ennek ellenére a modern társadalomban is található olyan (belsőleg nem feltétlenül szervezett vagy szolidáris) elitek, illetve osztályok, amelyek kisebb-nagyobb érdekcsoportokba rendeződve jelentős befolyással lehetnek széles társadalmi csoportok egzisztenciális helyzetére is hatással lévő döntések meghozatalára (vö. pl. Mills 1972 [1956]).

A kérdés jobb megítéléséhez érdemes röviden rekonstruálnunk a hatalom luhmanni elméletét.⁵ Mindenekelőtt szögezzük le: a hatalom (*Macht*) nem központi kategória Luhmann elméletében, és annak ellenére, hogy páratlanul termékeny szerző volt, uralomról (*Herrschaft*) még a hatalomnál is kevesebbet írt. A hatalom iránti csekély érdeklődése is inkább a nyolcvanas évek elejéig tartó első hosszabb alkotói korszakára volt jellemző, a nyolcvanas évektől 1998-ig bekövetkező haláláig érdemben nem foglalkozott a témával.⁶ A hatvanas években a hatalomról írt feljegyzéseit életében Luhmann sohasem publikálta. Terjedelmes hagyatékának részeként csak 14 évvel 1998-ban bekövetkezett halála után jelentették meg *Macht im System* (Hatalom a rendszerben) címmel (Luhmann 2012). Luhmann e korai munkájában rendszerelméleti megközelítésből tekintve a problémára mindenekelőtt azon bevett hatalomfelfogások kritikáját fejti ki, amelyek a hatalmat olyan intézményes viszonyként fogják fel, melyet – mint például az államhatalmat – meg lehet ragadni, és amely piramis formájú hierarchikus szervezetek csúcsán összegződik. Luhmann szerint ez a felfogás nem számol azzal, hogy a modern, elsődlegesen funkcionálisan differenciálódott társadalom valósága a korábbiaknál immár sokkal összetettebb

5 E rekonstrukció távolról sem részletes és teljességre törekvő. E dolgozat célja elsősorban Pokol Béla Luhmann-kritikájának és társadalomelméleti szintéziskísérletének értékelése. Ennélfogva Luhmann hatalomelmélete itt csak annyiban érinti tárgyunkat, amennyiben hozzásegít Pokol Béla állításainak és érveinek jobb megértéséhez és helytállóságuk megítéléséhez.

6 Egyebek mellett ezt az is jelzi, hogy Luhmann nagyobb lélegzetvétellő, összefoglaló műveiben sem tér ki szisztematikusan sem a hatalom, sem az uralom témájára. A *Soziale Systeme* (Szociális rendszerek) tárgymutatójában a hatalom (*Macht*) kifejezés fel sincs tüntetve, az uralomra (*Herrschaft*) csak néhány elejtett mondat utal (vö.: Luhmann 1984: 668). Kétkötetes, 1100 oldalas fő művében, a *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (A társadalom társadalmja) két kötetében hatalomról elvéve ír ugyan, uralomról azonban csak egyetlen helyen (Luhmann 1997).

(komplexebb). Álláspontja szerint a kapcsolódásra képes kommunikáció változossága (variabilitása) olyan kommunikációs szerkezeteket hozott létre, amelyek eredményeként a piramis felsőbb szintjein helyet foglalóknak nemcsak a hatalma, de a befolyásolásnak való kitettsége is nagyobb. A hatalom Luhmann szerint ilyenformán az elsődlegesen funkcionálisan tagolt, modern társadalomban arra szolgál, hogy a kommunikáció potenciális csatlakozóképeségének komplexitását megnyugtatóvá redukálja, azaz: lehetővé tegye a koordinált cselekvést. A hatalom ennél fogva Luhmann-nál elsősorban már nem erőszakkal való fenyegetést jelent, hanem olyan eszközt, amely cselekvési várakozások kialakításával, a cselekvések és kommunikációk kapcsolódásának valószínűvé tételével, szerepminták létrehozásával szolgál (Luhmann 2012).⁷

Ez az alap gondolat Luhmann *Macht* (Hatalom) című kismonográfiájának megértéséhez is kulcsot ad (Luhmann 1975). Luhmann itt a hatalmat olyan szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumként fogja fel, amelynek funkciója a valószínűtlen kommunikáció valószínűvé tétele, a kommunikáció kapcsolódó képességének fokozása. Mint írja: „A korábbi hatalomelméletekkel szembeni talán legfontosabb változás abban áll, hogy a kommunikációs médiumok elmélete a hatalom jelenségét a kód és a kommunikációs folyamat különbsége alapján ragadja meg, s ezért a hatalmat már nem valaki tulajdonságaként vagy képességeként fogja fel. A hatalom kód által vezérelt kommunikáció” (Luhmann 1975: 15). A kommunikációs médiumok elmélete fényében a hatalom (*Macht*) tehát a szerelemhez-szeretethez (*Liebe*), az igazsághoz (*Wahrheit*), a művészethez (*Kunst*) és a pénzhez (*Geld*) hasonlóan egy olyan kommunikációs médium, amelynek kódjai szimbolikusan általánosítottak, s amelynek használata valószínűbbé teszi a sikeres kommunikációt (Luhmann 1974, 1975: 4–18). Luhmann számára a hatalom mint médium a társadalom rendszerszintjéhez kapcsolódik, azaz valamennyi szociális rendszerben kifejti hatását: interakciókban, szervezetekben, funkcionális alrendszerekben és valamennyit átfogó össztársadalomban egyaránt. A szervezetek rendszerszintjén valóban összegződhet valamekkora szervezeti és személyes hatalom, ám – Luhmann szerint – ennek jelentősége már jóval kisebb az elsődlegesen funkcionálisan tagolt modern társadalomban, és kiegyensúlyozottabb, mint az elsődlegesen stratifikált társadalomtagolódás korszakában (Luhmann 1975: 98–115). A szervezeti hatalom ma már nemigen halmozható fel, nem adódik össze. Luhmann szerint a hatalom jelentőségének túlértékelése jórészt abból fakad, hogy a hatalom klasszikus elmélete jórészt e szervezeti (állami, egyházi, vállalati stb.) hatalmat hangsúlyozza (túl). A klasszikus hatalomelméletek így az átalakuló valóságról lekésett, azt megragadni csak részlegesen tudó koncepció szerint értelmezik a modern társadalmat – s ezzel messze túlbecsülik a hatalom jelentőségét.

7 E tekintetben Luhmann hatalomfelfogása a rendszerfunkcionalizmus parsonsi útján halad tovább. Talcott Parsons írta C. Wright Mills, *Az uralkodó elit* (1972 [1956]) című könyvéről: „Az a lényeg, hogy Mills számára a hatalom nem eszköz egy funkció elvégzésére a társadalomban mint rendszerben és annak nevében, hanem kizárólag olyan eszközként értelmezi, amellyel az egyik csoport, a hatalom birtokosai, meg akarják akadályozni a másik csoportot, a kívülállót, hogy elérje, amit akar” (Parsons 1957: 139, idézi: Lenski 1997 [1966]: 305).

Visszatérve Pokol Béla Luhmann felett gyakorolt kritikájához és korrekciós javaslataihoz – melyek szerint a társadalom „embercsoport-szerkezetének”, valamint e társadalmi nagycsoportok küzdelmeinek és uralmi viszonyainak megragadására a marxi gyökerekkel bíró elemzésekhez kell visszanyúlni –, leszögezhetjük: Pokol Bélának ebben igaza van. A hatalom ilyenén felfogása Luhmann esetében abból következik, hogy elméletében Luhmann mindenekelőtt a kommunikáció kapcsolódására és ezen keresztül a kommunikációs struktúrák szerveződésére fókuszált. Álláspontja szerint a modern társadalomban a makrocsoportok már nem képeznek olyan jól elkülönülő kommunikációs hálózatokat, mint a rendi társadalomban. Felfogása szerint a kommunikáció elsősorban már a társadalom funkcionális tagoltságának rendszerhatárain belül szerveződik. E luhmanni elemzési logika valóban nem hangsúlyozza az uralmi viszonyokat – ezt Pokol Béla kritikája pontosan regisztrálja. Amikor azonban e jogos kritikát *túl*általánosítva Pokol Béla azt is feltételezte, hogy a társadalom uralmi szerkezetének megragadására képtelen luhmanni társadalomelmélet a társadalom „embercsoport-tagoltságára” is vak, akkor olyan állítást fogalmazott meg, ami már nem szükségképpen igaz. Luhmann valóban nem fektet hangsúlyt az embercsoport-tagoltságokra, de elméletével egyáltalán nem zárja ki ezek lehetőségét. A társadalomtagolódás osztály- és elitelméletei mellett Luhmann nem zárkózik el a nem hatalomközpontú társadalmi struktúra- és rétegződélméletektől sem, amelyek a társadalmi nagycsoportokat például a rend, a réteg, a miliő vagy az életstílus-csoport fogalmával ragadják meg.

A tevékenységszférákat professzionális intézményrendszerekként kell újrafogalmazni

Pokol Béla szerint a funkcionális alrendszerek luhmanni elmélete korrekcióra szorul, ezért e *tevékenységszférákat professzionális intézményrendszerekként kell újrafogalmazni*. Alapvetően három érvre támaszkodik. *Egyrészt* elhibázottnak látja az egyes ember, illetve az individuum állítólagos kirekesztését a társadalomelméletből (ennek tárgyalására a II. rész 1. pontjában már részletesen kitértünk). *Másrészt* elveti a luhmanni autopoietikus fordulat nyomán kialakított – általa „módszertani punktualizmus”-nak nevezett – szemléletet. *Harmadrészt* a bináris kódolás és a funkcionális alrendszer luhmanni koncepcióját látja pontatlannak s ezért módosítandónak. A Pokol Béla által „módszertani punktualizmusnak” nevezett luhmanni megközelítés kritikája a következőképpen foglalható össze. Pokol Béla szerint Luhmann a nyolcvanas évek elején lezajló autopoietikus fordulatával pillanatnyivá, eseményszerűvé alakította struktúrafogalmát, ebből következően pedig *szem elől téveszti* azokat a *stabil* struktúrákat, amelyek a különféle tevékenységszférákba termelőként – tudósként, jogászként, művészként, politikusként, újságíróként stb. – bevonódó egyéneket toborozzák, kiválasztják, szocializálják, értékelik és minősítik (Pokol 2004a: 11, 81, 172, 175–176, 186–187, 397).

Pokol Béla azonban félreérti Luhmann struktúrafogalmát, amikor annak műveletivé (pillanatnyivá, eseményszerűvé) alakításából a struktúrák *esetlegességére*,

instabilitására következtet (vö. pl.: Pokol 2004a: 175–176). Struktúra és műveletek Luhmann-nál kölcsönösen feltételezik és meghatározzák egymást. Az egyes műveletek aktualizálják a struktúrákat, a struktúrák pedig beszűkítik a lehetséges műveletek körét (szűkítik a műveletek kontingenciáját). A struktúráknak köszönhetően a rendszerekben lezajló műveletek így bizonyos szinten kontingensek maradnak (másként is megtörténhetnének), ebből azonban nem következtethetünk a struktúrák instabilitására, a műveletek lefolyásának esetlegességére vagy véletlenszerűségére. Azt, hogy az egymásra következő műveletek azonos struktúrákat aktualizálnak-e (s hogy ezzel a struktúrák *tartósnak* bizonyulnak-e), mindenkor egy megfigyelő dönti el, aki e műveleteket és struktúrákat az azonosság/különbség vagy a hasonlóság/másság megkülönböztetésével figyeli meg. Luhmann így a struktúrák változására és stabilitására egyaránt magyarázatot nyújt. Ha elfogadnánk Pokol Béla korrekcióját, a *tartós* struktúrák visszahozását szorgalmazó javaslatát, pótlólagos magyarázatra szorulna a társadalmi változás, azaz a struktúrák átalakulása.

Pokol Béla harmadik kritikája – ami a bináris kódolás, és ezen keresztül a funkcionális alrendszer luhmanni elméletének korrekcióját célozza – így foglalható össze: a specifikus jogi kommunikáció jogos/jogtalan bináris kódja (Pokol kifejezésével „univerzális értékdualja”), illetve az igaz/hamis megkülönböztetés szerint tájékozódó tudományos kommunikáció (illetve a további alrendszerspecifikus kommunikációs típusok) túlságosan kitágítják a professzionális kommunikáció hatókörét. Pokol Béla felhívja a figyelmet, hogy az „igaz/hamis vagy a jogos/jogtalan értékdual stb. éppúgy szóba kerül a baráti sörözések mellett folytatott vitákban a hétköznapi gondolkodás szintjén, mint a hivatásos tudós valóságfaggatásánál vagy a profi jogász bírósági tárgyalóteremben folytatott jogszabály-értelmezésében” (Pokol 2004a: 103, ld. még: 188). Pokol Béla szerint ezért le kell „szűkíteni a társadalmi alrendszerek strukturális elkülönüléseit a professzionális intézményrendszerek szintjére” (Pokol 2004a: 103 – az eredetiben végig kiemelve). „Ezután már lehetővé válik, hogy – Luhmann-nal szemben – leszűkítsük a funkcionális alrendszerek szerveződését a professzionális résztvevők kommunikációjára, és a laikusok esetenkénti bináris kód szerinti orientálódását – bármely házmester tud égő szemmel érvelni állítása igaza mellett – kirekesszük” (Pokol 2004a: 398). Pokol Béla ennek megfelelően a professzionális intézményrendszer funkcióspecifikus kommunikációjától elválasztja a „mindennapi élet” szféráját, mely utóbbit a laikusok „diffúz” kommunikációján keresztül határoz meg.

A kritika jogos, a korrekció pedig a problémára adott megfelelő megoldás lehetne, ha Luhmann valóban olyan leegyszerűsítően határozta volna meg a tudományos, jogi stb. kommunikációt, mint ahogyan azt Pokol Béla neki tulajdonítja. Ha Luhmann valóban azt állította volna, hogy minden, igaz/hamis megkülönböztetés szerint tájékozódó kommunikáció *máris* tudományos, akkor Pokol Béla kritikájának és korrekciójának Luhmann-t elmélete alapvető újragondolására és átalakítására kellett volna készítenie. Erre mégsem került sor. Ennek oka, hogy Luhmann-nál csak az

az igaz/hamis megkülönböztetés szerint tájékozódó kommunikáció válik tudományossá, amelyet a tudományrendszer (vagyis a korábbi tudományos kommunikációk hálózata) saját „programjára” (azaz az érvényes elméletekre és módszerekre) vonatkoztatva annak minősít (Luhmann 1990: 184, 197). Luhmann értelmezve Georg Kneer így fogalmaz: „A tudományrendszerbe nem csak igaz állítások tartoznak – egy ilyen felfogás nem volna összeegyeztethető a modern tudomány tévedhetőségére vonatkozó önértelmezésével. Nem használja minden tudományos kommunikáció az igaz vagy hamis megjelölést, de fordítva, azon kommunikációk közül sem tartozik valamennyi a tudományba, amelyben ezek a szavak előfordulnak. Tudományos kommunikációról akkor beszélhetünk Luhmann szerint, ha korábbi tudományos műveletekhez – igaz vagy hamis – visszanyúlva, különösen a tudomány elméleteire és módszereire támaszkodva e kijelentések igazságát, illetve hamisságát megvizsgálják” (Kneer 2004: 49). Jóllehet alighanem igaz, hogy „bármely házmester tud égő szemmel érvelni állítása igaza mellett”, és „a baráti sörözések mellett folytatott vitákban” is gyakran előfordul az igaz/hamis megkülönböztetés szerint tájékozódó kommunikáció, *ez Luhmann-nál sem minősül tudományosnak*. Ebből adódóan a professzionális intézményrendszerek és a mindennapi élet elkülönítésére sincs szükség. Ez a korrekció indokolatlanul alakítja át Luhmann elméletét egy olyan konstrukcióvá, amely már Jürgen Habermas „rendszer és életvilág” megkülönböztetésén alapuló duális társadalomszerkezetéhez áll közelebb (vö.: Habermas 2000 [1981]).

Luhmann elméletének korrekciója Polányi Károly és Jürgen Habermas nyomán
 Abból a feltevésből kiindulva, hogy Luhmann-nál „a társadalomnak csak egyenlő fontosságú funkcionális alrendszerei vannak, melyek számára az összes többi alrendszer egységes környezetté süllyed le”, Pokol Béla újabb korrekciót javasol (Pokol 2004a: 156, 2004b: 15, ld. még: 2004a: 154, 2004b: 13). *Első lépésben Polányi Károly fogalmi distinkciója nyomán élesen elválasztja egymástól a gazdaság szubsztanciális és formális fogalmát: előbbivel – Polányi Károly nyomán – a javak materiális természetének értelmében vett (szubsztanciális) gazdaságot jelöli, utóbbin pedig az árucseré logikáján alapuló (formális) gazdálkodást érti* (Pokol 2004b: 6). *Második lépésben a formális gazdaság fogalmát a piaci, banki és pénzmechanizmusok összességévé tágítja ki, és egybefogja a politikai, jogi és közigazgatási alrendszereket. Harmadik lépésben a két rendszert kiemeli a luhmanni alrendszerek közül, hogy ösztársadalmi integrációs mechanizmusokként definiálhassa újra őket* (Pokol 2004b: 6–8). *Korrekciójának első három lépését a következőképpen foglalja össze: „Luhmanntól való eltérésünk tehát itt abban áll, hogy szakítunk azzal az álláspontjával, miszerint a funkcionálisan differenciálódott társadalmak egyes alrendszerei egységesen fontosak az ösztársadalom meghatározása szempontjából, és kiemeljük a politikai és a jogi közigazgatási alrendszert, illetve a formális gazdaság (piaci-pénzmechanizmusok) alrendszerét mint ösztársadalmi integrációs alrendszereket*. Ez azt jelenti, hogy bár kiemelkedő szerepe van pl. a tudománynak, a művészetnek vagy az egészségügynek is a modern társa-

dalmak teljesítményében, ám ezek nem tudják össztársadalmilag meghatározni az összes alrendszer kereteit, szemben a politikai-jogi vagy a piaci-pénzügyi mechanizmusokkal” (Pokol 2004a: 154, 2004b: 13 – kiemelés az eredetiben). Mindezzel, mint arra utal is, egy újabb vonatkozásban is Habermas rendszer és életvilág megkülönböztetését magában foglaló koncepciójához közelíti elméletét (Pokol 2004a: 154, 2004b: 13).

Korrekciója azonban itt nem áll meg. E helyütt is Luhmann szemére veti, hogy „csak a funkcionális mechanizmusok általi társadalmi tagoltságot mutatja be és az ezekre ható embercsoport-tagoltságokat, és az egyes embercsoportok küzdelmeit eltávolítja az alrendszerek működésének megértéséből” (Pokol 2004a: 156, 2004b: 15–16). E hiányosságot orvosolandó, *negyedik* lépésben be kívánja vonni „*a formális gazdaság, a piaci-banki-pénz mechanizmusok felett domináló csoportok*” vizsgálatát is az elemzésbe (Pokol 2004b: 16, 2004a: 157 – kiemelés az eredetiben). Mint írja: „Mostani további korrekciónk már nemcsak a funkcionális alrendszerek szempontjából szemléli a formális gazdaság (piaci-pénzmechanizmusok) kiemelt szerepét, hanem az ezek mellé telepedett embercsoportok és a többi össztársadalmilag szerveződő és a dominanciáért harcot folytató embercsoport küzdelmei szempontjából. Ennek révén most úgy módosíthatjuk a marxi gazdaságközpontú társadalomszervezés tézisét, hogy nem a Marx és a későbbi marxisták által kiemelt anyagi termelés (és az itt domináló csoportok) tudják uralni az össztársadalmat, hanem *a formális gazdaság, a piaci-banki-pénzmechanizmusok felett domináló csoportok jutnak ilyen pozícióba*” (Pokol 2004a: 157, 2004b: 16 – kiemelés az eredetiben).

Számos kérdés felvethető a fenti korrekciós javaslatcsomaggal kapcsolatban; a fő kérdés mindazonáltal jelen vonatkozásban az, hogy szükség van-e korrekcióra. Vajon az egyes alrendszerek Luhmann-nál valóban „egységeseen fontosak”, „egyenértékűek”, illetve „egyenlő fontosságúak”, ahogyan azt Pokol Béla állítja? (Pokol 2004a: 154, 2004b: 13, 2004a: 156, 2004b: 15.) Nem, mindhárom megfogalmazás félrevezető. Az egyes alrendszerek valóban kölcsönösen függenek egymástól, valóban nem rendezhetők hierarchiába, és ebből adódóan valóban nincsen közöttük egyetlen olyan sem, amely uralhatná vagy szabályozhatná a többi működését (Luhmann 1997: 768–772). Ebből azonban nem vonható le az a következtetés, hogy „egyenlő fontosságúak” vagy „egyenértékűek” lennének. Luhmann valóban leszögezi: „A funkcionális tagolódás egyáltalán nem garantál ugyanolyan jó esélyeket minden funkciórendszernek: a gazdaságnak ugyanolyan, mint a vallásnak; a jognak ahhoz fogható, amilyeneket a művészetnek” (Luhmann 1997: 770). A formális gazdaság, illetve a politikai, közigazgatási és jogi rendszerek *kiemelése* a többi luhmanni alrendszer közül ezért elvileg érthető és – egy precízebb és kidolgozottabb érveléssel alátámasztva – természetesen indokolható is volna. Egy ilyen elnagyolt Luhmann-kritika és korrekció formájában azonban nem megalapozott. Ha Pokol Béla az egyes funkcionális alrendszerek (vagy akár professzionális intézményrendszerek) *finanszírozására*, valamint a finanszírozás forrásainak *hangsúlyeltolódásaira* fordította

volna a figyelmét – s ennek során szintén Polányi Károlyra hivatkozva az állami-redistributív, illetve a piaci jellegű finanszírozás között tett volna különbséget –, akkor álláspontom szerint hasonló, de sokkal megalapozottabb társadalomkritikai kiindulóponthoz juthatott volna.

Összegzés és következtetések

Pokol Béla Luhmann elméletével szemben megfogalmazott kritikái közül – álláspontom szerint – egyedül a társadalom uralmi szerkezetének elhanyagolása jogos. Korrekciós javaslatainak többsége Luhmann pontatlan rekonstrukcióján, félreértésén, illetve elhamarkodott kritikáján alapul. A társadalom „kettős szerkezetének” kimutatását célzó szintéziskísérlete – melyben össze kívánta kapcsolni a társadalomelmélet funkcionalista és marxista-kritikai irányzatait – egy igen kreatív, bár meglehetősen pontatlanul kivitelezett elgondoláson alapul. Pokol azon javaslata, mely szerint a modern társadalom szerkezetét érdemes az uralmi viszonyok strukturálta makrocsoportok, *valamint* a viszonylag önálló tevékenységszférák *együtteseként* felfogni, megfontolandó javaslat. Ennek kimutatása és kidolgozása azonban pontosabb elméleti rekonstrukciót és koherensebb érvelést igényel.

A másik lehetőség egy olyan társadalomelmélet előnyben részesítése, amely képes a modern társadalmat az uralmi viszonyok strukturálta makrocsoportok, valamint a viszonylag önálló tevékenységszférák együtteseként felfogni. Pierre Bourdieu a társadalmi térként felfogott társadalmi struktúra, valamint a mezők elméletével olyan módon teljesíti ezt az elvárást, hogy közben az empirikus társadalomkutatás számára is képes termékeny értelmezési keretek sorával szolgálni.

Abstract: The focus of this paper is Béla Pokol's criticism of Niklas Luhmann's theory of society. Its aim is to reconstruct Pokol's critical claims and correctional suggestions, and to answer the question: is the critique valid? The paper concludes that only one part of Pokol's critique holds up; namely the claim that the problem of power structures within modern societies is neglected by Luhmann's theory. Most of his other remarks are erroneous: they are based on misinterpretations or faulty understanding of Luhmann's assertions. The paper arrives at the conclusion that Pokol's theory of the "double structure" of society in which he tried to synthesize the functionalist and the Marxian-critical approach of the structure of modern societies is a creative but inaccurate theoretical attempt.

Irodalom

- Békés M. (2009): A konspiráció kísértete járja be... Kommentár, 4 (2): 63–69.
- Habermas, J. (2000 [1981]): Rendszer és életvilág. In Felkai G. – Némedi D. – Somlai P. (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez II. kötet. Szociológiai irányzatok a XX. században*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 498–568.
- Kneer, G. (2004): Differenzierung bei Luhmann und Bourdieu. Ein Theorievergleich. In Nassehi, A. – Nollmann, G. (Hrsg.): *Bourdieu und Luhmann. Ein Theorievergleich*.

- Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 25–56.
- Lenski, G. E. (1997 [1966]): Hatalom és privilégium. In Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 302–340.
- Luhmann, N. (1974): Einführende Bemerkungen zu einer Theorie der symbolisch generalisierter Kommunikationsmedien. *Zeitschrift für Soziologie*, 3(3): 236–255.
- Luhmann, N. (1975): *Macht*. Stuttgart: Enke Verlag.
- Luhmann, N. (1984): *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N. (1985): Zum Begriff der sozialen Klasse. In uő. (Hrsg.): *Soziale Differenzierung. Zur Gesichte einer Idee*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 119–162.
- Luhmann, N. (1990): *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N. (1997): *Die Gesellschaft der Gesellschaft I-II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N. (2012): *Macht im System*. (Hrsg.: André Kieserling.) Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Mills, C. W. (1972 [1956]): *Az uralkodó elit*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Parsons, T. (1957): The distribution of power in American society. *World Politics*, 10(1): 123–143.
- Pokol B. (1987): A funkcionista rendszermélet kibomlása. Talcott Parsons és Niklas Luhmann társadalomelméletének kategóriáiról. In Csepeli Gy. – Papp Zs. – Pokol B.: *Modern polgári társadalomelméletek*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 153–324.
- Pokol B. (1991): *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Budapest: Felsőoktatási Koordinációs Iroda.
- Pokol B. (1996): *Modern francia szociológiaelméletek*. Miskolc: Bíbor Kiadó.
- Pokol B. (2004a): *Szociológiaelmélet. Társadalomtudományi trilógia I*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Pokol B. (2004b): Piacosítás és globális uralmi rend. *Politikatudományi Szemle*, 13(3): 5–40.
- Pokol B. (2004c): A társadalom kettős szerkezete. *Szociológiai Szemle*, 14(3): 36–51.
- Pokol B. (2004d): A társadalom kettős szerkezetének elmélete – összegzés. *Jogelméleti Szemle*, 5(1). (<http://jesz.ajk.elte.hu/pokol17.html>) (Utolsó megtekintés: 2016. május 23.)
- Pokol B. (2005): *Globális uralmi rend*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Pokol B. (2008): *Globális uralmi rend 2*. Budapest: Kairosz Kiadó.